

चांदोबा

ऑक्टोबर १९८१

मुखदुर्बल

आपल्या नहमीच्या सवयीप्रमाणे गोपाळ-
रावाच्या बायकोने घराचा केर
काढला व तो उचलून भिंतीच्या पलोकडे
शेजारच्या अंगणात टाकून विला व
भाग वळली व एकाएकी बाबलून गेली.
घाईघाईने आपल्या भवऱ्यावळ जात
म्हणाली—“अहो! नहमीप्रमाणे मी आज
मुठ्ठा केरकचरा शेजाऱ्याच्या अंगणात
टाकून दिला! शेजारी या कारणात भांडा-
यला येतील, तेव्हा तुम्ही माफी जाऊन
त्यांना समजूतीने सांग वर!”

आपल्या बायकोच्या तोंडून हे सवें
ऐकून गोपाळरावाचे घाबे दणाणले!
कुणाचीही मांभामच म्हणजे त्याला भीती
वाटत असे.

त्याचे अर्म होतं की शेजारचे घर बरेच
दिवसांपासून रिकामच होत. केर नेऊन
अकिरड्यावर टाकायचा कंटाळा वाटे.

म्हणून निर्मलाबाई भिंतीवरून शेजारच्या
आवारात तो सहजच टाकून देत असत.
बकऱ्यांचा कळप घेऊन, कालव कुणीतरी
त्या घरात आले होते.

गोपाळराव बायकोला रागावले व
त्यांनी शेजारी डोकावून पाहिले. मासच्या
परसात चाळणीचा एक बाणूस, बकऱ्यांना
बाभळीच्या बोगा पारीत होता.

“आमच्या घरापासून अकिरडा थोडा
लांब आहे. इतके दिवस हे घर रिकामच
होत म्हणून माझी बायको केर इथेच
टाकत असे. आज देखील तिने त्या
सवयी प्रमाणेच केले.” गोपाळरावांनी, त्या
माणसाला उद्देशून समजावणीच्या सुरांत
सांगितले.

हे ऐकून शेजारच्या घराचा नव्या मालक
भिंतीजवळ आला व म्हणाला—“तुम्हाला
काजकोडे वाटायचं कारण तशी, रोजच

तुम्ही आपल्या घरातला सगळा केर
आमच्या परड्यात बेलाशके टाकत जा!
माझी बायको रोजच आमचं अंगण व
परत झाडून स्वच्छ करतेच तेव्हा आमच्या
केराबरोबर तुमचा केरही उचलून टाकोल!”

‘हा निव्वळ भोळा-सांब आहो’ हे
गोपाळरावांना उमजले. तसेच त्यांचे नांव
सदाशिव असून ‘बकऱ्या’ हीच त्यांची
संपत्ती असल्याचे त्यांना समजले.

गोपाळराव घरात येऊन बायकोला
म्हणाले—“आपला शेजारी निव्वळ बाबडळ
दिसतो आहे. सगळा केर त्याच्या परसात
टाकत जा.”

एके दिवशी गोपाळरावांनी सदाशिवाला
दमदाटी दिली—“काय रे! तुझ्या बकऱ्यांच्या
ओरडण्याने रोज रात्री माझी झोपमोड
होते आहे. गावातल्या पंचायुडे तक्रार
मोदवू का?”

“नका हो! माझ्या पोटावर पाय देऊ
नका! या बकऱ्याच माझी सारी घन-संपदा
आहेत.” सदाशिवने गप्पावया केली.

त्यावर गंभीर बाप आणून गोपाळराव
म्हणाले—“रात्री बकरीचं दूध पिऊन
निजले तर राह ओष येते म्हणे! तेव्हा
तू रोज रात्री मोरभर दूध पाठवत
जा, म्हणजे आमची झोपमोड व्हायची
नाही!”

“एवढेच ना? रात्रीच कशाला?
सकाळी एक शेर व रात्री एक शेर दूध
मी आनंदाने घाटवीत जाईन!” सदा-
शिवने रुकार रिला.

त्या दिवसापासून गोपाळराव, सदा-
शिवच्या भोळेपणाचा फायदा घेऊन लागले.
त्याच्याकडून ते सर्वतऱ्हेची बैठबिगार कर-
ऊन घेऊन लागले. विहिरीचं पाणी गेंदायच,
प्लाहाना आळी करायची, त्यांच्या दुकाना-
साठी आणलेले सामान गाडीतून लाठी
उतरवून दुकानात ठेवायचे, अशी सर्व कामं
सदाशिव मुकाट्याने करू लागला.

गोपाळराव आपल्या किराणा दुकाना-
साठी लागणारे महिन्याभराचे सामान

एकदम मागवीत असे. त्यासाठी तो मल्या पहाटे शहराच्या वाटेला लागत असे. एके दिवशी निघतांना त्याने आपल्या बायकोला उठवून दार लावून ध्यायला सांगितले. बकरीचे एक कोकण त्यावेळी, कुणास ठाऊक कसे वाड्यातून बाहेर पडून बें बें करीत त्यांच्या दारापुढे बसे होते.

त्या कोकराला पहाताच निर्मलाबाईंच्या मनात एक विचार घमकून गेला. ती नवऱ्याला म्हणाली-“हे कोकण खेड्यांत गुदमरत आहे. घाला उचलून शहरात घळन जा! बिकल तर पंचवीस रुपये नक्की मिळतील. या अधारात कुणाच्या लक्षातही यायचं नाही.”

आपल्या बायकोच मागण एकुन गोपाळरावांनी कोकराला कोठ्यावर उचलत घेऊन आणला. शंभ्याकाळी परतताना पंचवीस रुपये घेऊन घरी आला.

“ते रुपये दकडें माणा! बकऱ्याच्या पैशाने मला दागिने घडवायचे आहेत!” असे म्हणत निर्मलाबाईंनी रुपये घेतले व पदयात बघिले.

“तू आणखी किती बकऱ्या विकणार आहेस?” गोपाळरावांनी विचारले.

“किती म्हणून काय विचारा? सदाशिवचा कळप संपेपर्यंत! त्याच्या मनाला शकामुद्धा शिवणार नाही अशी एका छान युक्ती मला सुचली आहे!” असे म्हणत निर्मलाबाईंनी गोपाळरावांच्या कानांत गुपित सांगितले. तेवढ्यांत सदाशिव त्याच्या झाडांना पाणी घालायला आला. तो म्हणाला-“धालक! माझ्या बकऱ्याच्या कळपातलं एक कोकण वाहिसं झालं आहे!”

ते ऐकून निर्मलाबाई म्हणाली-“दरी मला वाटतच होतं की असलं काहीतरी होईल म्हणून! हे काम भुताचंच आहे. माझी तरी स्त्रात्री आहे!”

“भुतानं म्हणता? भूत तर माझ्या सासरच्या कडून नात्यातलंच आहे! भूत असलं काम करू शकतं, म्हणता?” तबल वाटून सदाशिव म्हणाला.

बांदीवा

सदाशिवच्या बायकोचा आनैभाऊ लहरी ने भांडकुदळ होता, म्हणून त्याच्या सामरी त्याचे ‘भूत’ असे टोपण नांव होते. सदाशिवला वाटे त्याचे नावच ‘भूत’ असावे. गोपाळराव महानुभूती दाखवीत म्हणाले-“हाय रे, ताललगच फसवत असतात!”

“जानां गहरात जातेवेळी तुम्ही शोळी बकरी उचलून त्या, म्हणजे शहर रुपये मिळतील!” निर्मलाबाई तबल्याला म्हणाल्या.

दकडें कांही दिवसापासून जो गोंधळ चालला होता. त्याच्या बरोबरच त्या नवराबायकोमधील खंवाद साजूच्या पिपळाच्या झाडावर असलेल्या छोट्या भुताने ऐकला. खरं तर ते छोटं भूत, हमशानातल्या विवेच्या झाडावर रहात असे. त्या चिचे जवळ एक मोठं वडाच झाड होतं. त्या वडावर एक मोठं भूत रहात असे. ते या छोट्या भुताला बसवादी करून त्याच्याकडून हवं ते काम करवून घेत असे.

त्या वेढविगारीला वेतागून छोट्या भुताने रडवेळं तोंड केलंल पाडून मोठं भूत म्हणाले-“त्या सदाशिवकडून गोपाळराव तबळें काम करवून घेतल त्यातलं एक महस्त्रासमुद्धा मी तुम्याकडून करवून घेत नाही! जा, जाऊन त्याचा निता

सिगऊन ये.” त्या नवराबायकोचं कोलण ऐकून त्या छोट्या भुताना, मोठ्या भुताच्या तावडीतून सुटायचा छान उपाय सुचला.

एके दिवशी गोपाळराव भल्या पहाटे उठले व सदाशिवच्या वाड्यातून एक घष्ट पुष्ट बकरी हांकवीत शहराकडे निघाले. वाटेत एका चोटलं रान लागायचं. थंयार असल्यामुळे गोपाळरावांचं काळीज धडधडू लागलं. अधारात शोडा घोर शाना म्हणून ते येतील नी गाणी मोठ्याने म्हणत वाट चाल करू लागले. बकरीच्या डोक्यावर एकाएकी शिर्ष उगवली असल्यासारखा त्यांना भास झाला. आणखी थोडं दूर गेल्यावर बकरीच्या तोंडावर

बांदीवा

दाही-मिशर जे अंगावर बाधासारखे पट्टे दिवू लागले.

ते पाहून गोपाळरावांना अडकी भरली व ते आपल्या गांवाच्या दिशेने पळू लागले. वकरोदेखील बाधासारखी डरकाळी फोडत त्यांच्या मागे लागली. गावाच्या वेष्टोपमंत आत्मघात बटवाचलाचे रूप घेऊन ती स्मशानातल्या चिचेवर जाऊन बसली.

गापाळराव धापा टाकत घरी आले व घडनेला वृत्तांत बायकोला सांगून म्हणाले— "मी जिवांतशी आलो, ते तुझ्या पातक्याचे गुण म्हणून! आपण उदा-शिवाला निव्वळ दांबळ ठरविले पण खरंच 'मृत' त्याच्या नात्यातलच दिसतय! आपण त्याची क्षमा मागू वा."

ते ऐकून मितीने निर्मलाबाईचा धरकांप उशाला. "मितीचवळ जाऊन त्यांनी सदा-शिवाला हांक मारली व म्हणाली— "भाकराव! आम्हाला माफ करा! तुमच्या भूवाला आमच्या मागे लावू नका! आपुढे आम्ही तुमच्याकडून वेढ-बिगार घेणार

नाही!" त्यानवर त्या दायांनी हाराशना-जवळ आपलो चक कवळ केला व आगा-पर्यंत त्यांच्या कडील दुधाचे जेथडे रंग झाले होणे ते सर्व तर दिलेच, त्याचरोबर कोकडा-बाबतचे पंचवीस रुपयेमुद्धा चुकते केले.

हे सवें 'गोहबगाल' काय आहे हे त्याला मुळीच कळले नाही. त्याला वाटलं "आपल्या सासरकडून नात्याच्या भुताच्या शंकागेच हे घाबरलेलं चिंताहेत." या घटनेनंतर ते छोटे भूत, वडाच्या झाडा-वरील मोठ्या भूताकडे गेले व सारा इतिवृत्तांत त्याला सांगितला व म्हणाले— "आपुढे गोपाळराव व त्याची बायको सदाशिवाकडून वेढ-बिगार घेणार नाहीत तुमुद्धा त्यांचा किता चिरव!"

मोठे भूत खदासदा हुंसले व म्हणाले. गुलदुर्बल व भिष्याने जिणे अग्रेच अगते तू त्या गोपाळरावांना चांगला घडा भिक-विलास. परंतु मला वडा भिकविणारा जन्माला येईपर्यंत, तुला मात्र माझी वाकरो करावीच लागेल!"

[१६]

[व्याघ्रदत्ताची नवर चुकवून पळून गेल्या समरसेन शिषितनगरात पोचता. तिथे व्याघ्रदत्त आपल्या अनुचाराबरोबर आला. अपूर्व शक्तीची मुल असे शकतेवाचे विद्वान मजबूतात दुष्टांहीच्या अस्थिरावरात असल्याचे त्याला समजले. त्या प्रदेशात दुसऱ्याच्या अस्तित्वाचा शत्रु व्याघ्रदत्ताला माता. त्यानंतर—]

समरसेन व त्याचे सैनिक दडलेल्या दिशेने आपल्या जवळील सहा सैनिकांच्या व्याघ्रदत्ताने दुष्टीक्षेप टाकला व जोरावर व्याघ्रदत्ताला सामना करणे आपल्या सैनिकांना म्हणाला— "ऐका, इथे शिषितभवन वाढ दुष्टे कुणीतरी दडलेले आहे. ते आपल्या प्रवज्जवृ-विषदत्तचे अह-यायी असण्याची शक्यता आहे. ते कुणी का असेनात, आघी त्यांना घळून बंदी बनवा!"

ते ऐकून समरसेनला पुढच्या संकटाची काळपना आली.

"बादोबा"

मोडलेले खांबे व भितीचा आडोसा घेव समरसेन व त्याचे सैनिक बाळून व लपत-छपत जवळ आलेल्या व्याघ्रदत्ताच्या अनुबराचा सामना करू लागले. 'व्याघ्र-दत्ताच्या अधिकाश सैनिकांना मारल्या शिवाय इथून निघता येणार नाही.' हे समरसेनला कळून चुकले.

व्याघ्रदत्त आपल्या सैनिकांना घोर देत होता. आपण स्वतः समरसेनशी झुजाचे असे त्याला वाटू लागले. एवढ्यात समर-सेनने त्याच्या चार-पाच सैनिकांना स्वर्गात पोचविले.

जखमी सैनिकांच्या किकाळ्यांनी आस-मंत भरून गेला चोहोकडे हाहाकार मावला. अशावेळी व्याघ्रदत्ताने मोठ्या वाहसाने समरसेनला तोंड दिले.

दोघेही अतिशय बलवान, धैर्यवान, पराक्रमी व कुशल गोडे होते. बघता बघता दोघांमध्ये भयंकर असे खड्गयुद्ध सुरू झाले. त्यांचे वार चकून स्तंभांना लागले तर आधीच मोडकळीस आलेले ते खांबे भराभर कोसळू लागले. प्रसन्न शत्रूकडून होत असलेले सलवारीचे मार चकवीत त्या दोघांपर्यंत संपकुर असे युद्ध जपले.

बराच वेळ त्यांचे युद्ध सुरू होते. मारते-शेवटी व्याघ्रदत्त दमला असे पाहून समर-

सेन अधिक उत्साहाने त्याच्यावर तूटून पडला.

एवढ्या वेळात संकल्पने दुप्पर असलेल्या व्याघ्रदत्ताच्या सैनिकांना, समरसेनच्या सैनिकांना बंदी बनविण्याच्या कामी यश मिळाले होते. त्यापैकी दोघे-तिघे तर जबर अखमी झाले होते. अशा रीतीने समर-सेनच्या सैनिकांना अंदी बनवित्यान्तर ते आपल्या सरदाराच्या मदतीसाठी धावले. पोडावेळ, तो सारा कोलाहल सति झाला. "आपले सैनिक बंदिस्तान तरी झाले असावेत किंवा मेलेतरी असावेत." असे समरसेनला वाटले. तेंव्हा आता शक्य तेवढे लोकर व्याघ्रदत्ताला चकमा देऊन इथून पळायला हवे होते.

अशा विचार येताच समरसेनने व्याघ्र-दत्तावर दुपट हमला केला. पाठीमागून व्याघ्रदत्ताच्या सैनिकांना अचानक हमला करता येऊ नये म्हणून तो भिती लगत राहून झुंजत राहिला.

त्या भितीचा आपण आधार घेतला आहे. ती भीत जगदी कोसळण्याच्या वेतात आहे, हे विचाराय समरसेनच्या लक्षातही आले नाही. परंतु समोहन लढणाऱ्या व्याघ्रदत्ताच्या ते ध्यानी आले.

व्याघ्रदत्ताच्या अनुशासका कठोर ध्वनी एकाएकी घुमला. "आपल्या सरदाराच्या मदतीसाठी ते सारे सैनिक एकदम होप ध्यायला सज्ज होते" हे समरसेनने एका कटाक्षांत हेरले.

या आकाशिक हल्ल्यामुळे समरसेन दचकला व आपल्या सैनिकांना सावध करीत भागे बघला, व सूचना देऊ लागला.

सहा सैनिक व समरसेन एकीकडे तर चौथ सैनिक व त्यांचा नायक दगलेल्या व्याघ्रदत्त दुसरीकडे. यग काय विचारता त्यांच्या आरोळ्या व किकाळ्यांनी तो सारा प्रदेश दुमडुमला.

शिथिल मघनाच्या भितीभाड लपत, समरसेन व त्याचे साथीदार तिथून निघट-ण्याच्या प्रयत्नात होते. परंतु व्याघ्रदत्ताने आपल्या सैनिकांना दोन गटात विभागून दिले व समरसेनच्या सैनिकांना व त्याला चारी बाजूंनी घेरण्यास मागितले.

वा संकटातून स्वतःचा सावरण्याकारिता, त्याने आपल्या तलमारीचा एक पोरपार वार व्याघ्रदत्तावर करण्यासाठी म्हणून, सोळा जेपलाईने मागच्या मितीवर उडी घेतली.

उडी मारून समरसेन त्या मितीवर उभा राहता क्षणीच आधीच मोडकळीस आलेली ती गीत मोठ्ठा कडकडाट करीत मागच्या बाजूला एकाएकी कोसळली व समरसेन दगडाच्या दिशात अडकला.

आयती चालून आलेली ही सुवर्णसंधी पाहून व्याघ्रदत्त आपल्या दलाचा जयजयकार करीत समरसेनवर तुटून पडला. व्याघ्रदत्ताचे समळे सैनिकही तिथे आलेच

होते. त्यांनी समरसेनचे हात-पाय आवळून घेतले. घुटण्यासाठी त्याने केलेली घडपट निष्फळ ठरली. अशा रीतीने तो शत्रूच्या ताबडीत सापडला.

व्याघ्रदत्ताची आज्ञा होताना त्याच्या सैनिकांनी समरसेनला बंदी बनविले. नंतर व्याघ्रदत्ताने त्याची तलवार काढून आपल्या हातात घेतली.

आपल्या बाजूला बंदी बनविल्यामुळे त्याचा आनंद गगनात मावेता. करताने हसत व्याघ्रदत्त म्हणाला- "समरसेना! तू आधीच माझ्याशी सहमत झाला असताना तर तुझी अशी दुर्दशा झाली नसती! बाकतेयाचे विशूळ कुठे आहे हे मला माहीत झाले आहे. तेव्हा जाता कुशा क्रूर मृत्यू निश्चितच आहे!"

व्याघ्रदत्ताचे बोलणे ऐकून समरसेन थोडासुद्धा वळपळला नाही. यशकवाप्ति त्याला क्रूर मृत्यूचा सामना करावा लागलाच तर तो, त्यासाठीही सिद्धच होता. स्वतःवर ओढवलेल्या या लाजिरवाण्या प्रसंगापेक्षाही त्याला काळजी वाटत होती ती, त्याच्यावर विश्वास ठेवणाऱ्या त्याच्या सैनिकांची! 'सेनापती' असून देखील आपण आपल्या सैनिकांचे योग्य नेतृत्व करू शकलो नाही; या निचाराने तनूच्या अक्षमतेची त्याला अंत वाटू लागली.

समरसेनच्या गप्प रहाण्याचा, व्याघ्रदत्ताने दुसराच वर्ष घेतला. अखत्ये निमित्त व निश्चल भसा समरसेनचा स्वभाव पाहून तो जेवढे झाला, कुणा असामान्यव्यक्तीकडून मदतीच्या अपेक्षेने तर हा इतका निश्चित नाही ना? की स्वतःच्या नचावाकरिता काही योजना आंखतोय?

असे विचार मनात येता क्षणीच व्याघ्रदत्त तीव्रस्वरात म्हणाला- "बाद राह! माझ्या ताबडीतून तुझी सुटका करणारा कुणीच माहीत नाही!"

ही घमकी ऐकून समरसेन आपल्या मदतीस-येणाऱ्यांची नावे पटापट सांगेल असे व्याघ्रदत्ताला वाटले.

परंतु प्रखरबुद्धीच्या समरसेनने व्याघ्रदत्ताची साशंक मनीदशा ओळखली. या संधीचा फायदा घेऊन व्याघ्रदत्ताला चांगली दहशत बसविण्यातच आपला फायदा आहे, हे समरसेनने ताडले.

असा विचार करून समरसेन म्हणाला- "व्याघ्रदत्ता, शानतेयाच्या विशूळाची माहिती असलेले, तुझ्या व्यक्तिवित्त दतरही अनेक आहेत, हे विसरू नकोस! शिवाय नुसता विशूळाचा ठाव-ठिकाण माहिती झाला, म्हणजे तुला हेतू साध्य झाला असे नव्हे!"

हे उत्तर ऐकून व्याघ्रदत्त चक झाला. 'बाकतेयाचे विशूळ पजजनाल आहे', हे आपल्या खरीज एकटयण शिवदत्ताला माहीत असल्याचे, त्याला माहीत होते. आता आपण व्याघ्रदत्ताच्या अनुयायांना, विशूळाची माहिती देत असतांना, समरसेनने ती ऐकली असावी, अशी शंका त्याच्या मनात आली.

"तू मितीआड दहून 'विशूळ कुठे आहे' हे एकले माहेय, हे मला ठाऊक आहे. शिवदत्तालाही ते माहीत आहे. तरी सुद्धा, तू किंवा शिवदत्त, ते विशूळ हस्तगत करतांना, मला अडवू शकणार नाही. अशा स्थितीत, दिव्यशक्तींनी युक्त असे

Fullscreen

127

18

172

ते विशूद्ध घेत असता, माझा प्रतिकार करणारा आहेच कोण?" व्याघ्रदत्त म्हणाला.

समरसेनने या प्रश्नाचे काही उत्तर दिले नाही. नुसते स्मिन्हास्य केले. व्याघ्रदत्ताचे मनोघर्ष लचबायचा त्याचा विचार होता. समरसेनचे ते मिथिले हँसणे पाहून व्याघ्रदत्ताचा केहेरा पांढरा पडला. ते पाहून समरसेनला त्याचा उपाय लागू पडल्याने समाधान वाटले.

"व्याघ्रदत्ता, ते दिव्य विशूद्ध तुझ्या हाती लागू नये म्हणून प्रयत्न करणारे दोघे आहेत. त्या पैकी एकाला तू बंदी बनविले आहेत. परंतु त्या विशूद्धावर तूही दुष्टी पडण्यापूर्वीच तूझा अंत करणारी माणखी एक व्यक्ती आहे. ती व्यक्ती, माझा जिवलग मित्र असून, त्याची आज्ञा पाळण्यासाठी, मी तुझ्या व्याघ्रमंडळात प्रवेश केलेला आहे. माले कां लक्षांत?" समरसेन म्हणाला.

ते ऐकून व्याघ्रदत्ताची ओबडी बळकी. आपल्याला वाटत होते तेवढे हे काम काही सोपे नव्हते, याची त्याला जाणीव झाली.

"सदा अहविष्याची क्षमता असणाऱ्याचे नांव सरी काय आहे?" व्याघ्रदत्ताने विचारले.

"चतुराक्ष!" समरसेनने जणू दिले.

चतुराक्षाचे नांव ऐकून व्याघ्रदत्ताच्या अनुयायांमध्ये खळबळ उभाली. स्वतः व्याघ्रदत्त खुंडा हादरला. त्याचे सैनिक शयकपित होऊन आपल्या नायकाकडे विस्मयाने पाहू लागले. ते लक्षांत घेताच छोटा उत्साह शस्त्रवीत व उसने अवसान आणून व्याघ्रदत्त म्हणाला--"असे होय! माले लक्षांत. तू त्याला ओळखतोस म्हणायचे?"

"मी त्याच्या आज्ञेनेच या प्रांतात आलो आहे; हे मी थोड्या वेळापूर्वी सांगितलेले, तुझ्या लक्षांत असेलच!" समरसेन शस्त्रपणे म्हणाला. हे उत्तर

एकदाच व्याघ्रदत्ताचा घरकांच ठडाला. अनुराज व त्याच्या अद्भुत शक्तीवरून त्याने पूर्वीच एकलेले होते.

'आसां पुढे काय करावे' अशा विचारात तो एक असता हुकून सैनिकांचा कोलाहल ऐकू येऊ लागला. तेवढ्यात एक शिपाई धापा टाकीत त्याच्या जवळ आला व कापण्या आवाजास- "सरदार, शिवदत्त रक्षांच्या अनुयायां समवेत शिथिल पगरात प्रवेश करीत आहेत!" असे म्हणाला.

हे एकदाच अंगावर बीज कोसळल्यासारखी त्याची दशा झाली.

जाता त्याच्या पुढे दोनच मार्ग होते. एक तर आपल्या मूठभर अनुयायांबरोबर शिवदत्ताचा शानता करणे किंवा तिथून ओव बांधवून पळणे. परंतु 'समरसेनेचे काय करावे' हा यज्ञ प्रस्नही त्याच्यापुढे होताच. या क्षणीच समरसेनेचा बंत करावा, असे त्याच्या मनात आले. पण हे कामसुद्धा भोकादायकच आहे असे त्याला

वाटले. कारण आपल्या मित्राच्या मृत्यूनेच राम येऊन, अद्भुतशक्तीमुळे वाटलेले करू शकणाऱ्या चतुराक्षाने त्याच्या व्याघ्रमंडळाला जमोतदार करायलाही मायतुडे पाहिले नसले.

या मर्मे गोष्टीचा विचार करून व्याघ्रदत्त म्हणाला- "समरसेने, या साऱ्या घटना झाल्या असल्या तरीही, बला असे वाटते की आपल्या बोवांमध्ये काहीतरी तडजोड झाली, तर ती दोघांनाही हितावर ठरेल. तडजोडीच्या अटीवरून आपण नेवर निबासपणे विचार करू. तूर्त आपण दोघेही एखाद्या सुरक्षित स्थानी जाऊ या."

त्यानंतर निःशस्त्र झालेल्या समरसेनाला घेऊन तो व त्याचे अनुयायी वेगाने पळू लागले.

हुकून व्याघ्रदत्ताचे उरलेले अनुयायी व शिवदत्ताचे अनुयायी, यांच्यात होत असलेल्या संघर्षाचा गोंगाट व झरोळ्या ऐकू येत होत्या. (कथा:)

हृदय परिवर्तन

आपला हेका न सोडता विक्रमादित्य धाडाकडे परत गेला व झाडावरील प्रेत काढून खांद्यावर टाकून नेहमी प्रमाणे मीन पणे रम्यानाच्या दिगने पावले टाकीत चालू लागला, तेव्हा प्रेसातील वेताळ म्हणाला- "राजा, माणसं पावलीपावली जाणजी भले बदलत असतात, हे पाहून मला आश्चर्य वाटते. याचे उदाहरण म्हणून मी तुला विक्रमवर्मा व समरसेनाची गोष्ट सांगतो. रक्ष येऊन ऐक" असे म्हणून वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

विक्रमपुरी व आनंदपुरी या राज्यांन चिरकाळा पामून वेर साळत आले होते. जेव्हा जेव्हा एखाद्याची स्थिती दासळलेली असे तेव्हा तेव्हा त्या परिस्थितीचा फायदा घेऊन दुसरा त्याच्यावर चालून जात असे. व त्याच्यात युद्ध होत असे

असे मंत्र्यां किम्वेक दिवसांसाठी सुरू होते. या युद्धांमुळे धर्तारची व प्रजाजनांची अपार हावी होत असे. परंतु एकमेकांवर विजय मिळविणे त्या दोघां नाही जमले गव्हते.

चालू पिडीत, विक्रमपुरीचा राजा विक्रमवर्मा झाला असून आनंदपुरीचा राजा आनंदवर्मा बनला. आनंदवर्माचा मंत्री भद्रपाल असून सेनापती समरसेन होता.

आनंदवर्मा राजावर बसताच त्याने विक्रमपुरीचा पराभव करण्याचा निश्चय केला. तेव्हा मंत्री भद्रपालने त्याचे समर्थन केले.

"विक्रमपुरीवर विजय प्राप्त झाल्यामुळे, आपल्या पुर्वजांना जे जमले नाही, ते

साधल्याने शत्रू आपल्याला मिळले व त्या बरोबर, राज्यश्रीच्या मोर्बावर कड्या चढविल्याचे थोडकी आपल्यालाच लाभेल!" भद्रपाल म्हणाला.

परंतु सेनापती समरसेन जसे म्हणाला— "भाजवर या दोन्ही राज्यात ज्या लढाया झाल्या, त्यामुळे आपल्या देशाचे फारच नुकसान झाले आहे. दोन्ही राज्ये समान शक्तिशाली आहेत, म्हणून एकमेकांता हारविणे शक्य झाले नाही. विनाकारणच दोन्ही राज्ये इतका दीर्घकाळ भांडत बसली असे मला वाटते. तेव्हा विक्रमपुरीची येथी संबंध स्थापित करणे हितावह ठरेल असे माझे मत आहे."

राजा आनंदवर्माने समरसेनच्या मताचा निरस्कार केला व युद्धाच्या तयारीला लागले असा आदेश दिला.

तेव्हा सैनिकांना प्रशिक्षण देणे व किल्लाची डागडुजी करणे, परका बंधोबंदी करणे या कामात समरसेन गुडन गेला. मंत्री भद्रपाल, युद्धासाठी लागणारे धन जमविण्यासाठी कर वसुलीच्या रांगे लागला.

विक्रमपुरीचा राजा विक्रमवर्मा हा प्रखरवृद्धिमान व दक्ष प्रशासक असून महान वीर होता. आपल्या गुप्त हत्याराने आनंदवर्माच्या युद्धाच्या तयारीची

माहिती घेऊन त्याने सत्तेर स्थानही आपले सैन्य सुसज्ज केले.

'आनंदवर्मा आपल्यावर चालू केल्याची बात पाहण्यापेक्षा आपणच त्याच्यावर चालून जावे' असा विचार करून विक्रमवर्माने जिल्हा न करता युद्ध घोषणा दिली व आनंदपुरीवर आक्रमण केले.

आनंदवर्माने आपल्या सैन्याला, किल्ल्याच्या बाहेर जाऊन विक्रमवर्माच्या सैन्याचा सामना करायची आज्ञा दिली. दोन्ही सैन्यामध्ये काही दिवस भयंकर युद्ध चाले. विक्रमवर्मा स्वतः आपल्या सैन्याचे संचालन करीत होते हे माहीत होताच आनंदवर्माही आपल्या सैन्याचे तत्त्व करण्यासाठी सर-यावला. परंतु दुसरे दिवशीच रात्रसैन्याचा एक विपारी बाण लागून घारातीर्षी पडला.

समरसेनने आपल्या सैन्याला किल्ल्यात सुरक्षित आणून किल्ल्याचा कडेकोट बंदोबस्त केला. आनंदवर्माला कुणी वारस नसल्यामुळे, "पुढे काय?" असा प्रश्न उभा राहिला. त्याच्या समोर त्याचे मंत्री भद्रपाल झाल्याची विचार-विनिमय केला. तेव्हा भद्रपाल म्हणाला— "आपल्या राज्याला कुणी वारस नसल्यामुळे विक्रमवर्माची संधी करणे युक्त ठरेल."

परंतु समरसेनने त्याचा विरोध केला. "आपला किल्ला अजय असून कैक महिने

पुरेले एवढी रसद आपल्याजवळ आहे. तेव्हा किल्लाचावटा आत राहूनच युद्ध सुरू ठेवावे. विक्रमवर्माला तेव्हा कळून चुकले की याच्याशी युद्ध करीत राहणे काही सोपी बाब नव्हे. तेव्हा आपण संधी करण्याचा प्रयत्न करू या! कारण आतां हार आनून संधीचा प्रस्ताव मांडला तर त्याच्या अटी जास्त कटू असतील." समरसेनने आपल्या म्हणण्यावर जोर दिला.

किल्ला जिंकण्यासाठी विक्रमवर्माने केलेले सारे प्रयत्न फोल ठरले तेव्हा वेडा काढून मागे फिरण्याच्या विचारात विक्रमवर्मा होता. एवढ्यात मंत्री भद्रपाल याने त्याची भेट घेतली. त्यामुळे विजय प्राप्तीची

त्याला आया वाटू लागली. 'आनंदवर्माच्या मृत्यूनंतर गादीला कुणी वारस नसल्यामुळे सेनापती समरसेन गादी दळबंदील' अशी संका महपालच्या मनात आली.

समरसेन जेर राजा झाला. तर तो आपल्याला मंत्रीपदावरून नवकीच काढून टाकील अशी भद्रपालला सोती वाटू लागली.

'किल्ला विक्रमवर्माच्या ताब्यात देऊन आपले मंत्रीपद टिकवावे,' असा त्याने विचार केला. व विक्रमवर्माशी गुप्त कट रचला.

भद्रपालच्या फितुरीमुळे, एके दिवशी रात्री विक्रमवर्मात आनंदपुरीचा किल्ला

आपल्या हाब्यात घेतला. समरसेनसकट बऱ्याच अधिकाऱ्यांना बंदी बनविल्यात आले. महपालच्या अपेक्षेप्रमाणे विक्रमवर्माने समरसेनला फांशी दिली नाही म्हणून महपालची निराशा झाली.

एके दिवशी विक्रमवर्माने समरसेनला आपल्यापुढे बोलाविले व त्याला असे म्हणाला—'तुला फांशी घ्यायचा मी विचार केला होता, परंतु तू माझ्या प्रती राख भक्ती दाखविलीस तर मी तुम्ही प्राणरक्षा करून तुम्ही परत सेनापती पदावर नियुक्ती करील!'

ते ऐकून समरसेन म्हणाला की ती आनंदामे मृत्यूचे स्वागत करील पण विक्रमवर्माची भाकरी करणार नाही.

त्यावर विक्रमवर्मा म्हणाला—'ठीक आहे. तुम्ही अखेरची इच्छा काही असली तर ती सांग!'

समरसेन म्हणाला—'महाराज, गेल्या काही पिढ्या पासून विक्रमपुरी व आनंदपुरीत, जी वारंवार युद्धे झाली, त्यांचे मुळ कारण 'काही लोकांचा मूर्खपणा' होता, असे मला वाटते. मुन्ही विजेते आहोत, म्हणून मी आपल्याला एक निवेदन करू इच्छितो—आपण कृपा करून, आनंदपुरीच्या प्रजेवर न्यायपूर्ण शासन करावे, प्रजेला छळ नये!'

समरसेनचे बोलणे ऐकून विक्रमवर्माने त्याला फासावर उतर चढविलेच नाही, उलट बंधमुक्त केले. आपल्या विदवासाहून गुप्तहेरांना त्याच्यावर बाळत ठेवायला नेमले.

मंजी भद्रपालला जाटले की, विक्रमवर्मा आपल्याला मंत्रीपदावर नेमेल. परंतु बरेच दिवस लोटले तरी राजाकडून त्याला कमकाही निरोप मिळाला नाही. विक्रमवर्माला भद्रपालचे विस्मरण झाले होते. आपल्या कुशल शासन व्यवस्थेमुळे कालांतराने विक्रमवर्माचा चांगला नांव लोकिक झाला. आपल्या विरुद्ध, युद्धाला उभे राहिलेल्या अधिकाऱ्यांना त्याने कुठलीही शिक्षा केली नव्हती.

एके दिवशी समरसेनने विक्रमवर्माचो पेट घेतली आपण झाल ही नोकरी करायला आपण स्वेच्छेने तयार आहोत. असे त्याने निवेदन केले.

हे ऐकून विक्रमवर्माला अत्यानंद झाला. त्याने समरसेनला आपला 'प्रभुस सल्लागार' म्हणून नेमले. तसेच 'माझ्या अनुपस्थितीत, समरसेन माझा प्रतिनिधि म्हणून राज्य व्यवस्था सांभाळील,' अशी प्रापणा दिली.

दुसऱ्या शीट सांगून वेताळ म्हणाला—'राजा, विक्रमवर्मा व समरसेन विषयी

बांदोबा

माझ्या मनात अनेक धंका येत आहेत. समरसेनने आधी 'युद्धाला आपला विरोध दाखवून विक्रमवर्माशी मैत्रीचे संबंध ठेवावेत,' असा आनंदवर्माला सल्ला दिला. परंतु जेव्हा युद्ध सुरू झाले व आनंदवर्मा मृत्यू पावला, तेव्हा त्याने विक्रमवर्माशी 'तह करण्याचे नाकारले. तसेच जेव्हा विक्रमवर्माने, त्याला सेनापती बनवायचे ठरविले तेव्हा त्याने ते पद अस्विकरले, नंतर मात्र तो विक्रमवर्माच्या दय्याहान्त कसलीही नोकरी पत्करायला तयार झाला.

तसेच विक्रमवर्माने, त्याने आधी समरसेनला फासावर घाबचे ठरविले, व नंतर सेनापती पदावर नेमायची तयारी दाख-